

Krzysztof Buchowski, Bogusław Kosel
Białystok

Historiografia litewska dotycząca okresu pierwszej wojny światowej

Przedmiotem poniższych rozważań jest stan badań litewskiej historiografii dotyczących lat pierwszej wojny światowej. Zakres chronologiczny teoretycznie obejmuje stulecie od 1914 do 2014 r. Jednak w praktyce pierwsze opracowania dotyczące wojny zaczęły pojawiać się na początku trzeciej dekady XX w. Okres Wielkiej Wojny był dla litewskich badaczy ważny o tyle, że doprowadził do niepodległości litewskiego państwa. Rozwój litewskiej nauki, w tym historiografii, został gwałtownie zahamowany podczas drugiej wojny światowej. W latach przynależności do ZSRR również trudno było mówić o swobodzie badań nad historią najnowszą. Dopiero od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. historycy mogli przystąpić do nadrabiania zaległości¹. Z konieczności więc przegląd dotyczy nieco ponad czterech dekad, obejmujących okresy niepodległości państwa litewskiego w XX i XXI w. W mniejszym stopniu uwzględniono dorobek z lat Litwy sowieckiej, a także historiografię emigracyjną. Charakterystyka obejmuje wybrane wydawnictwa źródłowe, najważniejsze opracowania naukowe, a w zależności od potrzeby także niektóre teksty popularne i publicystyczne.

Specyficzny kontekst rozwoju litewskiej historiografii w ostatnich stu latach wymaga krótkiego wprowadzenia. W roku wybuchu pierwszej wojny światowej ziemie litewskie pozostawały pod władzą rosyjską. Litewski ruch odrodzenia narodowego zaczął przyjmować zorganizowane formy niewiele wcześniej. Na początku XX w. kształtowało się dopiero pierwsze pokolenie warstwy inteligenckiej, która programowo posługiwała się językiem litewskim jako nośnikiem wartości narodowych i cywilizacyjnych. Jednym z nadrzędnych haseł ruchu była walka z polską dominacją w sferze kultury i gospodarki. Postulaty polityczne sprowadzały się wówczas przede wszystkim do uznania narodowej odrębności Litwy w ramach Cesarstwa Rosyjskiego. Rodziło się poczucie litewskiej tożsamości w sferze duchowej,

¹ Szerzej na temat litewskiej historiografii okresu międzywojennego zob. V. Sėlenis, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*, Vilnius 2009. O historiografii okresu sowieckiego zob. A. Švedas, *Matricos nelaisvėje, sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985 m.)*, Vilnius 2009. Por. studia zamieszczone w tomie *Lietuvos sovietinės istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, red. A. Bumblauskas, N. Šepetys, Vilnius 1999. Zob. interesujące rozważania na temat kontekstu rozwoju historiografii na początku transformacji przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., zawarte w pracy: A. Eidintas, *Istorija kaip politika: įvykių raidos apžvalgos*, Vilnius 2008.

powstawały zręby narodowej literatury oraz innych dziedzin sztuki, kształtowała się publicystyka, kielkowały pierwsze dokonania naukowe. Nowoczesna historiografia nie dysponowała wówczas jeszcze poważniejszym zapleczem, stawiała dopiero pierwsze kroki pod względem metodologicznym, ilościowym i jakościowym.

W 1914 r. ziemie litewskie stanowiły bezpośrednie zaplecze rosyjskiej operacji w Prusach Wschodnich. W następnym roku po ciężkich walkach obszar Litwy został zajęty przez wojska niemieckie. Na okupowanych terenach powołano osobną jednostkę administracyjną, tzw. Ober-Ost, pozostającą pod kontrolą dowództwa armii. W pierwszym okresie okupacji mogło się wydawać, że to miejscowi Polacy cieszyli się względami Niemców, którzy Litwinów nawet nie dostrzegali. Jednak w 1917 r., mając na uwadze przede wszystkim własne cele, niemieccy politycy i wojskowi przyjęli koncepcję stworzenia na Litwie zależnej od siebie władzy. Aby zrealizować zamiary i pozyskać współpracowników, okupanci postanowili udzielić poparcia Litwinom. Za zgodą Niemców w Wilnie zwołano zjazd litewskich aktywistów, który wyłonił Radę Krajową, tzw. Tarybę, czyli tymczasowy organ wykonawczy. W lutym 1918 r. Taryba proklamowała niepodległość Litwy. Jednak perspektywa rzeczywistej suwerenności państwowej zarysowała się dopiero późną jesienią tego roku, wraz z porażką Niemiec na froncie zachodnim. Pod osłoną wojsk niemieckich, które ostatecznie opuściły ziemie litewskie dopiero latem 1919 r., Litwini przystąpili do budowy struktur państwowych.

Mimo wielu przeciwności, m.in. przewlekłego i wieloaspektowego konfliktu z Polską o Wilno, Republika Litewska w latach międzywojennych utrwaliła niepodległość. O sukcesie można było mówić także w przypadku usilnie forsowanego przez kolejne władze programu budowy nowoczesnego narodu, skupionego wokół idei państwowotwórczych. Ponadto w okresie z górą dwudziestoletniej niezależności (1918–1940) Litwini na ogół skutecznie nadrobili pierwotne zapóźnienie w zakresie szkolnictwa, a także w dziedzinie dorobku kulturalnego i naukowego. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza nauk humanistycznych, w tym historiografii, która zaczęła rozwijać się zgodnie z kierunkami wyznaczanymi nie tylko przez społeczno-państwowe zapotrzebowanie, ale również z trendami obowiązującymi w nauce europejskiej.

W latach międzywojennych nieodległa czasowo pierwsza wojna światowa stała się przedmiotem żywego zainteresowania litewskich autorów. Jednak dorobek historiografii, koncentrujący się na tym zagadnieniu, był uwarunkowany wieloma czynnikami. Przede wszystkim krąg profesjonalnych badaczy długo pozostawał stosunkowo wąski. Litwa była niewielkim państwem, liczącym nieco ponad 2 mln mieszkańców, co przekładało się także na nikły dorobek nauki w ogóle. Możliwość koncentracji na pracy badawczej bądź dydaktyczno-badawczej była więc rzadkim, wręcz elitarnym przywilejem. Nic więc dziwnego, że wiele tekstów poświęconych historii (nie tylko pierwszej wojny światowej) wychodziła spod rąk nieprofesjonalistów, z reguły zawodowych wojskowych, dziennikarzy i publicystów, często działaczy politycznych. W konsekwencji przeważały opracowania wspomnieniowe, przyczynkarskie, źródłowe, czasami pozbawione istotnej wartości naukowej. Dużą część publikowano na łamach prasy codziennej lub czasopism niespecjalistycznych. Regułą było pomijanie aparatu naukowego, czasami rzucała się w oczy nieporadność metodologiczna. Niektóre teksty nie były podpisywane lub — zgodnie z ówczesną konwencją — sygnowane jedynie inicjałem imienia i nazwiskiem. Na tym tle wyróżniały się niektóre studia teoretyków i historyków wojskowości. Jednak ich teksty często były wąsko wyspecjalizowane, skoncentrowane na kwestiach ściśle militarnych. W niewielkim stopniu lukę uzupełniały prace powstające w środowisku prężnego litewskiego wychodźstwa, licznego zwłaszcza w USA.

Zakres tematyczny interesujący litewskich autorów był dosyć ograniczony. Zwykle skupiano się na wydarzeniach bezpośrednio dotyczących Litwy i Litwinów w latach Wielkiej Wojny. Stąd wynikało nikle zainteresowanie genezą konfliktu, jego przebiegiem i szerszy-

mi reperkusjami. Więcej miejsca poświęcano działalności litewskich działaczy w wojennej Rosji, konsekwencjom niemieckiej okupacji kraju, ale przede wszystkim różnym aspektom starań o niepodległość w okresie wojny. Wiele prac traktowało wydarzenia z lat 1914–1918 jedynie jak preludeum do znacznie ciekawszego i ważniejszego okresu walki o suwerenność i integralność terytorialną litewskiego państwa (1919–1923).

Z międzywojennych publikacji o charakterze wspomnieniowym, mających istotną wartość poznawczą, warto wymienić opracowania Gabrieli Petkevičaitė, zawierające pamiętnikarskie i publicystyczne zapiski z lat wojennych (*Karo meto dienoraštis*, Kaunas 1925–1931 oraz *Iš mūsų vargų ir kovų*, Kaunas 1927). Autorka, posługująca się literackim pseudonimem Bitė, była uznaną pisarką i publicystką, działaczką polityczną, posłanką na Sejm Ustawodawczy Litwy. Zapiski zawierają wiele interesujących informacji z życia litewskiej prowincji podczas okupacji (autorka pracowała wówczas m.in. jako felczer w Poniewieżu), ale także z kulis wykluczenia się idei niepodległościowej. Interesujące spostrzeżenia zawiera również dziennik Tadasa Daugirdasa z lat niemieckiej okupacji Kowna (*Kaunas vokiečių okupacijoje*, Kaunas 1937). Zmarły w 1919 r. autor był znanym malarzem, archeologiem i kolekcjonerem zażytków, bardzo zasłużonym dla etnografii i muzealnictwa odrodzonej Litwy. Inne tego typu publikacje to m.in. wspomnienia amerykańskiego Litwina, Jurgisa F. Jonaitisa, z podróży do okupowanej przez Niemców Litwy (*Mano patyrimai Didžiojo karėj*, Boston 1920). Warto jeszcze wyróżnić dziennik Vincasa Jonuški, działacza narodowego i żołnierza z lat wojny (*Dienoraštis 1915–1919*, Kaunas 1926); wspomnienia Antanasa Steponaitisa rozwijającego podczas wojny narodową akcję litewską w Szwajcarii (*Atsiminimai. 1914–1919: lietuvių veikla Šveicarijoje Did. karo metu*, Kaunas 1940; wspomnienia Vincentasa Grašisa, duchownego katolickiego przebywającego niewoli bolszewickiej po 1917 r. (*Atsiminimai iš bolševikų nelaisvės*, Marijampolė 1927) oraz notatki innego katolickiego księdza, Pranciška Žadeikisa, z okresu niemieckiej okupacji (*Didžiojo karo užrašai*, Klaipėda 1925). Wiele wspomnieniowych artykułów przyczynkarskich, o różnej wartości poznawczej, publikowały w okresie międzywojennym zwłaszcza periodyki „Mūsų Žinynas” (1921–1940), „Kardas” (1925–1940) oraz „Karo Archyvas” (1925–1940), w całości lub w dużej mierze poświęcone historii wojskowości i zagadnieniom obronności kraju.

Wśród opracowań ściśle naukowych na czoło wysuwa się obszerna, trzytomowa synteza pióra Jonasa Petraitisa (*Didysis karas*, t. I–III, Kaunas 1935–1937), w całości poświęcona dziejom pierwszej wojny światowej. Autor był zawodowym żołnierzem, pułkownikiem litewskiej armii, z wykształcenia także prawnikiem. Wydanie książkowe poprzedziła publikacja fragmentów, zamieszczanych w czasopismach wojskowych, ale także w dziennikach (np. „Rytas” 1934–1935, „Ūkininkas” 1934). Praca koncentruje się przede wszystkim na historii operacji wojennych, mniej miejsca poświęcając innym uwarunkowaniom. Synteza Petraitisa do dziś jest najwartościowszym, oryginalnym opracowaniem tematu w litewskiej historiografii.

W latach trzydziestych ukazały się książkowe opracowania innych autorów, z reguły także byłych wojskowych. Aleksandras Uspienskis, dawny carski oficer, poświęcił książkę przebiegowi Wielkiej Wojny (*Didysis karas*, Kaunas 1932), a kolejną rosyjskim operacjom w Prusach Wschodnich w latach 1914–1915 (*Didžiąjame kare. Lietuva — Rytų Prūsija 1914–1915 m.*, Kaunas 1935). O dziejach Litwy podczas wojny traktuje praca Petrasa Ruseckasa (*Lietuva Didžiąjame kare*, Vilnius 1939). Popularną syntezę poświęconą historii wojny opublikował także Justas Paleckis, dziennikarz i działacz komunistyczny, który następnie w 1940 r., kiedy ZSRR dokonywał aneksji Litwy, z nadania Kremla pełnił krótko obowiązki premiera i prezydenta Litwy (*Didysis 1914–1918 m. karas*, Kaunas 1938).

Kilka artykułów dotyczących różnych aspektów litewskich dziejów podczas pierwszej wojny światowej zawarto w zbiorowym wydawnictwie okolicznościowym, wydanym z oka-

zji dziesięciolecia niepodległości (*Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas 1930). Zamieszczony tam tekst Petrasa Klimasa został poświęcony działalności państwowotwórczej Litwinów w latach 1915–1918 na gruncie wileńskim (*Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje*). Martynas Yčas opisał starania Litwinów w Rosji na rzecz uzyskania niepodległości (*Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę*). Fabijonas Kemėšis scharakteryzował działania litewskiej emigracji podczas wojny (*Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę*), natomiast Juozas Purickis przedstawił analogiczne starania Litwinów w Szwajcarii (*Lietuvos veikimas Šveicarijoje didžiojo karo metu*).

Szeroko stosowaną formą popularyzowania prac poświęconych historii było wydawanie broszur zawierających teksty zamieszczane wcześniej w najważniejszych czasopismach o charakterze naukowym lub popularnonaukowym. W drugiej połowie lat trzydziestych często w ten sposób powielano artykuły Mariji Mašiotaitė–Urbšienė (prywatnie żony dyplomaty i szefa MSZ Juozasa Urbšysa), poświęcone z reguły różnym aspektom dziejów Litwy pod niemiecką okupacją. W takiej formie ukazały się m.in.: opracowanie dziejów szkolnictwa (*Lietuvos mokykla Didžiojo karo metu*, Kaunas 1938), tekst poświęcony nastawieniu niemieckiej prasy do sprawy litewskiej podczas wojny (*Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva*, Kaunas 1938), polityce gospodarczej okupantów na ziemiach litewskich (*Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje*, Kaunas 1939), opieki zdrowotnej podczas okupacji (*Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu*, Kaunas 1940) i inne.

Wiele analitycznych studiów, a także tekstów przyczynkarskich publikowały czasopisma poświęcone wojskowości i historii niedawnych zmagania o niepodległość. Należy wyróżnić zwłaszcza kilka opracowań. Kazys Sabalys przedstawił dzieje Litwinów, żołnierzy rosyjskich, na froncie rumuńskim (*Lietuvių kariai Rumunų fronte*, „Musų Žinynas” 1928, nr 4; *Buvusių rumunų fronto lietuvių karių suvažiavimas*, „Kardas” 1928, nr 7; *Prieš 16 metų. Lietuviai kariai Rumunų fronte (Atsiminimai)*, „Vairas” 1934, nr 10). Karolis Austas poświęcił studium tzw. planowi Schlieffena i niemieckim koncepcjom wojennym latem 1914 r. (*Šlifenas ir vokiečių kariuomenės sugrupavimas 1914 m. kampanijai*, „Musų Žinynas” 1925, nr 27). Pranas Lesauskis przedstawił kwestię produkcję broni i amunicji oraz paliw podczas wojny (*Ginklu ir šoviniu vartojimas ir ju gamyba per didįjį karą*, „Musų Žinynas” 1928, nr 40–42). Kazys Navakas poddał analizie niemiecki potencjał wojenny (*Vokiečių kariuomenės maitinimas didžiojo karo metu*, „Musų Žinynas” 1929, nr 50–51). Petras Kutka opisał przebudowę sieci połączeń kolejowych na ziemiach litewskich podczas wojny (*Geležinkelių atstatymo darbai Lietuvoje 1914–1918 m.*, „Musų Žinynas” 1931, nr 76–77). Bronius Pečiulis przedstawił przebieg rosyjskiej mobilizacji w 1914 r. na ziemiach litewskich (*Rusų kariuomenės mobilizacija 1914 m.*, „Musų Žinynas” 1931, nr 81). Pranas Dovydaitis po raz kolejny przypomniał dzieje niemieckiej okupacji Litwy (*Vokiečių okupacija Lietuvoje*, „Karys” 1935, nr 22). W ostatnim numerze „Musų Žinynas”, wydanym przed sowiecką agresją, porucznik litewskiej armii, podpisany tylko nazwiskiem Kondrackis, poddał analizie działania niemieckiej armii w Belgii w 1914 r. (*Vokiečių veiksmai Belgijoj 1914 m.*, „Musų Žinynas” 1940, nr 5–6). W wymienionych czasopismach w całym okresie międzywojennym ukazywało się ponadto wiele tekstów przypominających epizody z dziejów danej gminy lub miejscowości podczas Wielkiej Wojny.

Na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XX w. losy litewskiej niepodległości zostały przesądzone. Jesienią 1939 r., w następstwie ustaleń paktu Ribbentrop–Mołotow, Litwa otrzymała Wileńszczyznę, a w czerwcu 1940 r. całe państwo znalazło się w ZSRR w formie republiki związkowej. Rozpoczął się proces brutalnej sowietyzacji. W 1941 r., po agresji hitlerowskiej na Związek Radziecki, terytorium litewskie znalazło się pod niemiecką okupacją. Podczas drugiej wojny światowej w wydawnictwach litewskojęzycznych tematyka Wielkiej Wojny gościła rzadko, miała niemal wyłącznie doraźny, użytkowy albo propagandowy charakter. Mimo takiego obciążenia niektóre teksty miały pewną wartość poznawczą.

Przykładem może być artykuł znanego prawnika i etnografa Povilasa Pakarklisa, zamieszczony w litewskojęzycznej gazecie, organie Armii Czerwonej, poświęcony niemieckim planom kolonizacji Litwy w latach 1914–1918 (*Vokiečių planai kolonizuoti Lietuvą 1914–1918 metais*, „Už Tarybų Lietuva” 1943, nr 2).

Po zwycięstwie Armii Czerwonej nad wojskami niemieckimi w 1944 r. władza sowiecka powróciła na Litwę i trwała tam aż do 1991 r. W Litewskiej SRR dorobek miejscowych badaczy dotyczący okresu pierwszej wojny światowej był raczej skromny. Zgodnie z obowiązującymi trendami zainteresowania historyków rzadko dotyczyły kwestii wcześniej dominującej, czyli drogi do odzyskania „burżuazyjnej” niepodległości. Częściej poświęcano się rozważaniom nad różnymi aspektami „walki klas” i litewskimi reperkusjami rewolucji bolszewickiej. Godnych uwagi tekstów powstało w istocie niewiele. W tym kontekście przykładowo można wskazać mocno obciążoną ideologicznie publikację wykładu Borysa Štejna, zawierającego porównanie warunków zawieszenia broni z Compiègne z 1918 r. z aktem kapitulacji Trzeciej Rzeszy [*Kompjenas–Berlynas (Kaizerinės Vokietijos 1918 metų lapkričio 11 d. kapituliacija — besąlyginė hitlerinės Vokietijos 1945 metų gegužės 8 d. kapituliacija)*, Vilnius 1947] lub wspomnienia prozaika Ignasa Lapienisa z czasów walki w rosyjskiej armii podczas pierwszej wojny światowej oraz udziału w rewolucji bolszewickiej (*Žygyje: atsiminimai*, Vilnius 1958).

Tradycyjnie duże znaczenie w podtrzymywaniu litewskiego życia kulturalnego miały działania prężnego litewskiego wychodźstwa, zwłaszcza w USA. Największy ośrodek rozwoju działalności naukowej i wydawniczej emigracji znajdował się w Chicago. Opracowania historyczne, publikowane przez środowiska wychodźcze w drugiej połowie XX w., z reguły odnosiły się przede wszystkim do litewskich wysiłków niepodległościowych. Wśród prac dotyczących okresu pierwszej wojny światowej wyróżnia się książka Antanasa Gintnerisa, poświęcona dziejom sprawy ojczystej w latach 1914–1918 (*Lietuva caro ir Kaizerio naguose atsiminimai iš I pasaulinio karo laiku 1914–1918 m.*, Chicago 1970). Inny badacz, Vincentas Liulevičius, poświęcił wartościową pracę ówczesnym staraniom litewskiej diaspory na rzecz odzyskania niepodległości (*Iševijios vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*, Chicago 1981). Wartościowe, obszernie fragmenty dotyczące dziejów Litwy podczas Wielkiej Wojny znalazły się także w pierwszej części dwutomowej syntezy litewskich dziejów najnowszych Pranasa Čepėnasa (*Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. I–II, Chicago 1977–1986).

W latach gorbaczowowskiej pierestrojki w ZSRR Litwa doświadczyła drugiego odrodzenia narodowego. W wyniku długich starań, obfitujących w dramatyczne epizody, wywalczone niepodległość, uznaną przez społeczność międzynarodową w 1991 r. Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. przyniósł najpierw poluzowanie, a następnie zrzucenie ciasnego gorsetu ideologicznego, krępującego badania naukowe m.in. nad okresem pierwszej wojny światowej. Wznowiono wydawanie niektórych czasopism zlikwidowanych w latach władzy sowieckiej. W periodykach naukowych, popularnych i prasie znowu zaczęto publikować wolne od cenzorskich ingerencji teksty poświęcone m.in. Wielkiej Wojnie. Chętnie wydawano reedycje źródeł i opracowań z okresu międzywojennego, zwłaszcza dotyczących uwarunkowań odzyskania pierwszej niepodległości. Jednak nawet po 1991 r. przedmiotem badań w dalszym ciągu pozostawały przede wszystkim dzieje narodowe i zagadnienia dotyczące spraw litewskich w rozumieniu politycznym i terytorialnym. Niemal nie zdarzały się opracowania wykraczające poza tak ograniczoną tematykę.

Niewątpliwą wartość źródłową miały przypominane lub po raz pierwszy publikowane wspomnienia z lat wojny. Warto wymienić np. fragment relacji Eduardasa Tallata–Kelpšy dotyczący niewoli austriackiej podczas pierwszej wojny światowej (*Austrų nelaisvėje 1915–1918*, „Kardas” 1997, nr 1/2, oraz 1998, nr 3/4), a także reedycję wspomnień Vincasa Jonuški z lat niemieckiej okupacji (*Rūščios praeities akimirkos; Iš kpt. V. Jonuškos dienoraščio, rašto ta kaizerinės okupacijos metu*), „Panavežio Rytas”, 3–30 IV 1993).

W latach dziewięćdziesiątych, nie licząc tłumaczeń i kolejnych wznowień, ukazało się niewiele znaczących publikacji książkowych dotyczących okresu pierwszej wojny światowej. Należy wyróżnić zwłaszcza studium Raimundasa Lopaty poświęcone rozwojowi idei litewskiej państwowości w latach 1914–1918 (*Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius 1996). Pracę wydano w ramach serii książkowej *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, poświęconej dziejom odrodzenia narodu i państwa litewskiego, przygotowanej przez badaczy z Instytutu Historii Litwy (Lietuvos Istorijos Institutas). Zagadnienia chronologicznie (rzadziej tematycznie) związane z okresem pierwszej wojny światowej przewijały się także w niektórych innych publikacjach z tej serii. Raimundas Lopata był autorem ponadto kilku ważnych artykułów pośrednio podejmujących zagadnienia Wielkiej Wojny, np. tekstu poświęconego miejscu Litwy w polityce rosyjskiej w latach 1914–1917 (*Lietuvių korta Rusijos politikoje: 1914–1917 m. slaptasis karas*, „Darbai ir Dienos” 1995, nr 1), czy rozważań poświęconych problemem wyłonienia litewskiej reprezentacji politycznej w latach 1914–1916 (*Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais*, „Lietuvos Istorijos Metraštis” 1992, Vilnius 1994).

Dorobek historiografii w postaci artykułów zamieszczanych w czasopismach również nie był imponujący. Warto wyróżnić jedynie niewielką grupę opracowań o charakterze analitycznym i przyczynkarskim. Już w pierwszym numerze wznowionego kwartalnika „Kardas” Vytenis Statkus przypomniał dzieje formacji litewskich i Litwinów służących w armii rosyjskiej podczas pierwszej wojny światowej (*Lietuviai kariai prieš 1918 m.*, „Kardas” 1990, nr 1). W innym miejscu Juozas Skirius przedstawił zagadnienie brytyjskiego wsparcia dla idei odrodzenia litewskiej niepodległości w latach 1914–1918 (*Didžiosios Britanijos lietuvių parama atsikuriančiai nepriklausomai Lietuviai 1914–1918 m.*, „Istorija” 1994, nr 33). Regina Laukaitytė zaprezentowała krystalizowanie się litewskiego ruchu chadeckiego w latach pierwszej wojny światowej (*Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais*, „Lituanistica” 1994, nr 2). Interesujące rozważania przyniósł artykuł Asty Bočiulytė otaz Petrasa Juknevičiausa poświęcony cmentarzom wojennym w okolicach Poniewieza (*Pirmojo pasaulinio karo kapinės Panevėžio rajone*, „Kultūros Paminklai” 1995, nr 2).

Szerszy był wybór publikacji popularnonaukowych lub zgoła publicystycznych, tematycznie dotyczących dziejów Litwy i Litwinów w latach pierwszej wojny światowej. Autorami artykułów prasowych albo w lokalnych czasopismach niespecjalistycznych w niektórych przypadkach byli uznani badacze, którzy decydowali się na taką formę upowszechniania wiedzy naukowej. Do tej grupy można zaliczyć np. tekst Aldony Gaigalaitė o drodze do niepodległości Litwy w latach 1914–1917 (*Lietuvių kelias į politikę nepriklausomybę 1914–1917 metais*, „Vakarinės Naujienos”, 28 X 1991). Arvydas Pociūnas na łamach prasowego organu odrodzonego Litewskiego Związku Strzelców (Lietuvos Šaulių Sąjunga) w przystępnej formie przypomniał dzieje kraju podczas pierwszej wojny światowej (*Tragiški lietuvių likimai I pasauliniame kare*, „Trimitas” 1991, nr 11). Juozas Skirius opisał początek kontaktów dyplomatycznych między Litwinami a Stolicą Apostolską w latach 1916–1918 (*Vatikano ir Lietuvos diplomatinių santykių pradžia 1916–1918*, „Lietuvos Aidas”, 4 I 1992). Vytautas Lesčius zajął się losami litewskich księży podczas wojny (*Lietuvių kunigai pirmojo pasaulinio karo metais*, „Vakarinės Naujienos”, 29 VIII 1992). Dramatyczne dzieje Szawli, kilkakrotnie niszczonej podczas wojny przez Rosjan i Niemców, przypomniał Vytautas Veteikis (*Šiauliai Pirmojo pasaulinio karo ugnyje*, „Šiaulių Naujienos”, 4 XI 1995).

Po trudnym okresie transformacji w latach dziewięćdziesiątych XX w. na początku kolejnego stulecia Litwa realizowała cel w postaci politycznego i cywilizacyjnego powrotu na Zachód. W 2004 r. osiągnięto upragniony sukces. Litewskie państwo stało się członkiem NATO i Unii Europejskiej. Nowa perspektywa nie okazała się specjalnie inspirowana. W kolejnej dekadzie historiografia dotycząca okresu pierwszej wojny światowej

utrzymała kierunek zarysowany po odzyskaniu suwerenności. Opracowania z zakresu historii powszechnej, które ukazywały się na rynku wydawniczym, były przede wszystkim tłumaczeniami. Badacze „krajowi” nadal koncentrowali się przede wszystkim na dziejach narodowych i regionalnych.

Wśród najnowszych prac o charakterze źródłowym wyróżniał się zbiór dokumentów poświęcony dziejom Litwy pod okupacją niemiecką w latach 1915–1918 (*Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918*, Vilnius 2006), pod redakcją i z obszernym wstępem Edmundasa Gimžauskasa, badacza związanego z Instytutem Historii Litwy. Starannie przygotowane wydawnictwo zawierało wiele cennych dokumentów, dotychczas niepublikowanych lub rzadziej wykorzystywanych w literaturze. Praca była wartościowa także z tego względu, że w dotychczasowej literaturze brakowało podobnego zbioru. Co prawda w latach sowieckich na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. przygotowano pomnikową edycję źródłową, która w zamierzeniu miała obejmować całość litewskich dziejów (*Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I–IV, Vilnius 1955–1965), jednak tendencyjny dobór materiałów, a zwłaszcza rażące luki odnośnie do dziejów najnowszych uczyniły pracę mało przydatną.

Wśród opracowań źródłowych, opublikowanych w pierwszej dekadzie XXI w., można wskazać również wspomnienia Juozasa Rudzevičiausa z okresu pierwszej wojny światowej (*Kai laisvė švito: 1914–1918: žmonių mentalitetas*, Vilnius 2000).

Na początku nowego stulecia nadal spore zainteresowanie wzbudzała historia wojskowa. Na tym polu litewska historiografia dotycząca lat pierwszej wojny odnotowała stosunkowo najpoważniejsze sukcesy. Dziejom rosyjsko–niemieckich walk o twierdzę Kowno w 1915 r. poświęcił obszerną książkę Arvydas Pociunas, pracownik kowieńskiego Muzeum Wojska (*Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*, Vilnius 2008). Wcześniej autor ten wielokrotnie publikował artykuły poświęcone zarówno historii twierdzy, jak i dziejom Litwy oraz żołnierzom Litwinów podczas Wielkiej Wojny (np. *Tragiški lietuvių karių likimai Pirmajame pasauliniame kare*, „Karys” 2001, nr 3). Interesujące publikacje ukazywały się także w roczniku „Karo Archyvas”, wznowionym po przerwie w okresie sowieckim roczniku organie litewskiej akademii wojskowej. Zwraca uwagę zwłaszcza tekst Edmundasa Gimžauskasa, poświęcony relacjom między niemieckimi władzami okupacyjnymi a litewskim społeczeństwem w latach 1915–1919 (*Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919 m.*, „Karo Archyvas”, t. XXV, Vilnius 2010). Istotne konkluzje przynoszą ponadto opracowania Mariusa Pečiulisa (Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie) na temat przebiegu działań zbrojnych na terytorium Litwy w 1915 r. (*Pirmojo pasaulinio karo veiksmų Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėnesį*, „Karo Archyvas”, t. XXV, Vilnius 2010, oraz *Pirmojo pasaulinio karo veiksmų vakaru Lietuvoje vokiečių ir rusijos pasienyje — 1915 pradžioje*, „Karo Archyvas”, t. XXVI, Vilnius 2011).

Na publikację czeka zbiór artykułów, będący pokłosiem międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Wilnie w listopadzie 2012 r., poświęconej pierwszej wojnie światowej i jej obecności w pamięci narodów (*Pirmasis pasaulinis karas. Bendra istorija. Bendra atmintis*).

Inna tematyka niż ściśle wojskowa cieszyła się mniejszym zainteresowaniem litewskich badaczy. Przywołany wyżej Edmundas Gimžauskas zajął się czynnikiem białoruskim w formowaniu się litewskiego państwa w latach 1915–1923 (*Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.*, Vilnius 2003), a także stosunkiem niemieckiej socjaldemokracji do ogłoszenia przez Litwę niepodległości w 1918 r. (*Vokiečių demokratijos šauklės M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste*, „Lietuvos Istorijos Metraštis” 2004, nr 2). Z kolei nestor wśród litewskich badaczy Antanas Tyla powrócił do zozważań na temat stosunku litewskiego społeczeństwa do perspektywy odzyskania niepodległości w latach 1917–1918 (*Lietuvių tautos persiorientavimas į naujosios Lietuvos valstybingumą 1917–1918*,

„Lituanistica” 2002, nr 1). Chronologicznie okres pierwszej wojny światowej obejmuje praca Vytautasa Merkysa poświęcona stosunkom narodowościowym w biskupstwie wileńskim w latach 1798–1918 (*Tautiniai santykiai vilniaus vyskupijoje 1789–1918 m.*, Vilnius 2006), jednak okres wojenny nie został tam specjalnie zaakcentowany.

Osobnej wzmianki wymaga działalność naukowa badaczy wywodzących się z polskiej mniejszości na Litwie. Wśród historyków zainteresowanych okresem Wielkiej Wojny należy wymienić Andrzeja Pukszo, pracownika Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, który poświęcił interesującą publikację książkową społeczności Wilna (*Między stołecznością a partykularyzmem. Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Toruń 2006), a także związanego z Uniwersytetem Wileńskim Ryszarda Gaidisa, który przypominał m.in. wybrane aspekty postaw politycznych wilnian podczas wojny (*Problem przyszości politycznej Litwy w memorialach Komitetu Polskiego w Wilnie w latach 1916–1917*, „Lietuvos Istorijos Studijos” 2004, nr 14). Dorobek obu badaczy z całą pewnością należy zaliczyć zarówno do historiografii polskiej, jak i litewskiej.